

AUREL VLAICU" UNIVERSITY FROM ARAD
INTERDISCIPLINARY DOCTORAL SCHOOL
FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES
DOCTORAL FIELD "THEOLOGY"

RECENZIE TEZEI

**Despot-Vodă and his potential Protestant
prerogatives: a historical-theological study**

Conducător științific,
**PROF. UNIV. DR. HABIL.
IOAN GHEORGHE ROTARU**

**Doctorand,
EMANUEL JURCOI**

ARAD
2024

CUPRINS

CAPITOLUL 1. INTRODUCERE	5
1.1 Problematizare.....	5
1.1.1 Actualitatea cercetării doctorale	6
1.1.2 Scopul cercetării.....	6
1.2 Metodologie	9
1.3 Izvoare istorice și istoriografie	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
1.3.1 Izvoare narative și poetice	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
1.3.2 Cronici.....	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
1.3.3 Izvoare documentare	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
1.3.4 Izvoare arheologice.....	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
1.3.5 Istoriografia antebelică, interbelică, postbelică și postdecembristă.....	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
1.4 Stadiul cercetării.....	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
CAPITOLUL 2. ORIGINEA, EDUCAȚIA ȘI RELIGIA LUI DESPOT-VODĂ.....	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
2.1 Convertirea monarhilor în contextul religios al epocii: O introducere.....	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
2.2 Un protestant grec?.....	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
2.1.1 Numele Iacob	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
2.1.2 Naționalitatea - Grec	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
2.1.3 Orfanul	Eroare! Marcaj în document nedefinit.

- 2.1.4 Familia lui Despot-Vodă..... **Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 2.1.5 Actele oficiale ale originii lui Despot-Vodă**Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 2.1.6 Motivații pentru alcătuirea arborelui genealogic**Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 2.1.7 Genealogia sa, sigiliile și monedele sale**Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 2.1.8 Genealogia și titulatura din izvoare **Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 2.3 Educația umanistă un pas mai aproape de protestantism**Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 2.4 Convertirea la protestantism?..... **Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 2.4.1 Cauze posibile ale convertirii sale **Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 2.4.2 Confesiunea religioasă a lui Despot-Vodă**Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 2.4.3 Susținerea lui Despot-Vodă de către conducătorii Reformei**Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 2.5 Concluzie preliminară **Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- CAPITOLUL 3. DESPOT-VODĂ CA STRATEG MILITARE****Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 3.1 Perspective teologice protestante asupra războiului în contextul activității militare a lui Despot-Vodă..... **Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 3.2 Primul tratat de strategie militară, dedicat lui Filip al II-lea**Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 3.3 Înscenarea morții Kronstadt, Kezmark și Kosice**Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 3.4 Preluarea tronului Moldovei de către Despot-Vodă**Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 3.5 Concluzie preliminară **Eroare! Marcaj în document nedefinit.**

CAPITOLUL 4. DESPOT-VODĂ ȘI REFORMELE ACESTUIA CA DOMN AL MOLDOVEI

..... **Eroare! Marcaj în document nedefinit.**

4.1 Implementarea protestantismului în Europa și potențiale influențe asupra reformelor lui Despot-Vodă..... **Eroare! Marcaj în document nedefinit.**

4.2 Reformele lui Despot-Vodă **Eroare! Marcaj în document nedefinit.**

4.3 Reformarea instituției domniei în Moldova **Eroare! Marcaj în document nedefinit.**

4.3.1 Încoronarea lui Despot-Vodă ca rege al Moldovei**Eroare! Marcaj în document nedefinit.**

4.3.2 Însemnele puterii..... **Eroare! Marcaj în document nedefinit.**

4.3.3 Intitulația lui Despot-Vodă **Eroare! Marcaj în document nedefinit.**

4.3.4 Relația domniei cu Sfatul Domnesc..... **Eroare! Marcaj în document nedefinit.**

4.4 Reformarea educației în Moldova **Eroare! Marcaj în document nedefinit.**

4.5 Reforma monetară, un fapt cu semnificații multiple**Eroare! Marcaj în document nedefinit.**

4.5.1 Istoriografia despre monedele lui Despot-Vodă**Eroare! Marcaj în document nedefinit.**

4.5.2 Cele cinci tipuri de monede emise de către Despot-Vodă:**Eroare! Marcaj în document nedefinit.**

4.5.3 Meșterul, monetăria și materialul monedelor emise la Suceava**Eroare! Marcaj în document nedefinit.**

4.5.4 Simbolurile monedelor emise de către Despot-Vodă**Eroare! Marcaj în document nedefinit.**

4.5.5 Importanța reformei monetare realizată de către Despot-Vodă**Eroare! Marcaj în document nedefinit.**

4.6 Eforturi de reformare religioasă în Moldova. Planul de introducere a Reformei în Moldova **Eroare! Marcaj în document nedefinit.**

4.6.1 Primul pas – liniștea cu țările vecine ... **Eroare! Marcaj în document nedefinit.**

- 4.6.2 Al doilea pas – libertate religioasă..... **Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 4.6.3 Comunitățile protestante din Moldova. **Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 4.6.4 Tipărirea de cărți cu ajutorul lui Wolfgang Schreiber**Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 4.6.5 Instituțiile religioase: Bisericile și Episcopia protestantă din Moldova.... **Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 4.6.6 Acțiunile reformatoare ale domnului țării Moldovei: predicile sale și ridiculizarea superstițiilor religioase, „dezbrăcarea” unei mănăstiri de aurul ei și distrugerea icoanelor. **Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 4.6.7 Impactul protestantismului în Moldova: schimbarea calendarului în 1572**Eroare! Marcaj în document nedefinit.**

4.7 Concluzie preliminară **Eroare! Marcaj în document nedefinit.**

CAPITOLUL 5. MOARTEA LUI DESPOT-VODĂ **Eroare! Marcaj în document nedefinit.**

- 5.1. Talionul - Justiția divină..... **Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 5.2. Teama boierilor **Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 5.3. Tragedia de la Suceava..... **Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 5.4. Concluzie preliminară **Eroare! Marcaj în document nedefinit.**

CONCLUZII.....10

BIBLIOGRAFIE.....16

ANEXE..... **Eroare! Marcaj în document nedefinit.**

CAPITOLUL 1. INTRODUCERE

1.1 Problematizare

Faptul că Despot-Vodă a fost protestant este dificil, dacă nu chiar imposibil de stabilit cu certitudine științifică. Totuși, există posibilitatea analizării unora dintre aspecte specifice domniei sale care se constituie în potențiale prerogative protestante, iar acest studiu analizează tocmai aceste chestiuni, pe baza cărora se poate discuta despre caracterul potențial protestant al convingerilor personale nutrite de domnitorul moldovean, așa cum se reflectă acestea în deciziile luate de-a lungul domniei sale. Lucrarea de față este intitulată „Potențialele prerogative protestante ale lui Despot-Vodă: un studiu istorico-teologic”, prin urmare traiectoria urmărită în teză vizează acțiunile lui Despot care scot în evidență aspecte ce pot fi considerate impulsuri protestante, cu toate că nu pot fi ferm catalogate ca atare.

Tot astfel, Daniel Benga considera că nu se poate răspunde cu ușurință la întrebarea dacă îmbrățișarea ideilor luterane de către Despot-Vodă a fost din interes sau din convingere sinceră, deși autorul era convins că acesta a încercat convertirea ortodocșilor la protestantism.¹ Indiferent dacă Benga are sau nu dreptate, teza aceasta nu are în vedere situarea cu precizie a lui Despot în tabăra protestantă - tocmai pentru că un astfel de demers este imposibil prin prisma istoriei bisericești - ci doar selectarea unor acțiuni pe care le-a exercitat în calitate de domn al Moldovei și care ar putea indica sorgintea lor protestantă prin comparație cu demersurile similare inițiate de alți monarhi europeni ale căror teritorii au trecut de partea protestantismului..

¹ Daniel Benga, *Marii Reformatori Luterani și Biserica Ortodoxă – Contribuții la tipologia luterano-ortodoxă din secolul al XVI-lea*, București, Sofia, 2003, pp. 144, 153.

1.1.1 Actualitatea cercetării doctorale

Relevanța cercetării constă atât în racordarea unui spațiu românesc extracarpatic la cultura occidentală. Prin aderarea României la Uniunea Europeană, fapt ce s-a petrecut în anul 2007 se caută tot mai multe soluții pentru încurajarea unor proiecte culturale europene în acest spațiu. Începând cu anul 2014 în România a fost ales un președinte care este reprezentant al PNL dar și un protestant în convingerile religioase. Fiecare confesiune creștină s-a raportat cu așteptări diverse la acest președinte. Reforma în educația școlilor din România este unul din cele mai importante și tensionate subiecte. Proiectul *Schola Latina* de la Cotnari a reprezentat o adevărată reformă în educație. Viziunea politică unitară și coerentă a unui domn străin, grec prin naștere dar occidental prin educație poate reprezenta o paradigmă pentru dezvoltarea unui proiect de țară. De asemenea anul 2017 a fost și unul de celebrare a cinci sute de ani de la Reforma din 1517, începută la Wittenberg de către călugărul și profesorul Martin Luther. Aniversarea amintită oferă actualitate cercetării acestui subiect care este parte din istoria protestantismului din Sud-Estul Europei.

1.1.2 Scopul cercetării

„Despot-Vodă și potențialele sale prerogative protestante: un studiu istorico-teologic” este o temă de cercetare ce își propune să reia o imagine a personajului exotic aflat pe tronul Moldovei pentru o scurtă perioadă de timp, respectiv 1561-1563. În vara anului 2014 am susținut teza de licență intitulată „Despot-Vodă și protestantismul în Moldova”, la Facultatea de Istorie din cadrul Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, iar în vara anului 2017 am susținut teza de master intitulată „Construirea legitimității puterii la Despot-Vodă” la aceeași prestigioasă Universitate. Lucrarea de față reprezintă și o continuitate a cercetării. Anul 2017 a fost și unul de celebrare a cinci sute de ani de la Reforma din 1517, începută la Wittenberg de către călugărul și profesorul Martin Luther. Personajul din perioada Renașterii a rămas unul controversat, iar unele aspecte neelucidate. În ceea ce privește reformele din timpul domniei acestuia au fost analizate doar separat și nu integrate într-o singură lucrare. Integrarea acestor studii de specialitate într-o singură cercetare oferă o prezentare mai completă asupra domniei acestui voievod.

Cercetarea vieții și domniei lui Despot-Vodă este un demers anevoios din cauza faptului că după domnia acestuia Biserica Ortodoxă s-a pronunțat ferm împotriva protestantismului în secolul al XVII-lea prin Sinoadele de la Iași. Personajul a fost denigrat din motive politice de către Ștefan Tomșa și răzbnătorul Alexandru Lăpușneanu. Despot-Vodă se regăsește în zeci de biografii, cronici, jurnale și în sute de documente în limba latină, greacă, franceză, germană, italiană, poloneză, turcă și slavonă ce au fost culese și publicate însă prea puțin traduse și analizate. Această practică de „damnatio memoriae” cunoscută încă din antichitate prin care în mod oficial un rege predecesor era „condamnat la uitare” este regăsită și în istoriografia personajului studiat.

Imaginea domnului care ar fi putut fi protestant, la curtea Sucevei deși a mai fost menționată în istoriografie totuși ea a fost deseori supusă unei cercetări cu suspiciuni exagerate. O notă distinctă se realizează prin publicația din 1927 a lui Hans Petri, un preot protestant ce își intitulează cercetarea *Relațiunile lui Jakobus Basilicus Heraclides zis Despot-Vodă cu capii reformațiunii atât în Germania cât și în Polonia precum și propria sa activitate reformatoare în principatul Moldovei*. De asemenea, imaginea sa ca un posibil protestant a fost creionată și prin alte scrieri, precum cea a doamnei Maria Crăciun (1996) și a domnului Hancock Ștefan (2003).

Cercetarea de față își propune să clarifice potențialele sale convingeri teologice din izvoarele documentare, biografice, epistolare și să urmărească o încadrare religioasă prin prisma relațiilor sale și analizarea cuvintelor personajului. De asemenea, imaginea de un potențial reformator în Moldova se dorește a fi abordată observând activitățile sale reformatoare din perspectiva unui strateg militar strălucit și a unuia ce a avut pretenția de domesticire a Moldovei. Toate acțiunile sale reformatoare în domeniul religios, politic, economic și educațional trebuie examinate din perspectiva unui plan ce a avut o coerență chiar dacă personajul s-a confruntat cu multe probleme urgente și pragmatice serioase încă din prima zi când a preluat tronul. Cu alte cuvinte dorim să aflăm dacă Despot-Vodă ar fi fost un protestant din convingere sau doar poate fi încadrat conjunctural, instituțional ca protestant și de asemenea dacă acțiunile sale reformatoare se înscriu într-un program al unui reformator sau doar al unui protector al Reformei. În aceeași direcție se înscrie și chestionarea morții sale tragice.

Ipoteza de lucru este că Despot-Vodă ar fi fost un protestant și un reformator denigrat în istoriografia care s-a impus de-a lungul anilor. Astăzi după 500 de ani de la Reforma Protestantă informațiile despre personalitatea lui Despot-Vodă creează multă confuzie și controverse din cauză că se bazează mai degrabă pe zvonuri, situații circumstanțiale, biografii tendențioase ce au fost

acceptate în mod simplist și mediocru, iar izvoarelor de departe cele mai de încredere au fost cercetate cu suspiciune exagerată deoarece a convenit contextului religios din Moldova. „Despot-Vodă și potențialele sale prerogative protestante: un studiu istorico-teologic” este o temă relevantă deoarece în anul 2017 s-au sărbătorit cei 500 de ani de la Reforma Protestantă și încă nu este clarificat suficient impactul acesteia asupra Moldovei. Modul în care a fost tratat acest personaj politic din Estul Europei descifrează chiar un tipar de raportare asupra protestantismului. Convertirea unui grec la protestantism ar fi un caz interesant pentru secolul al XVI-lea. Tema este marginalizată inclusiv în cercetările protestanților care se mulțumesc să menționeze câteva rânduri despre acest personaj, dar tratează mai mult Reforma în Polonia și Transilvania. Cu aceasta se încheie abordarea reformei protestante din Estul Europei, fapt pentru care se impune o cercetare pe principiul „sine ira et studio” și dintr-o perspectivă protestant-evanghelică.

Introducerea se rezumă la conturarea temei regăsită în obiectul cercetării, apoi la prezentarea metodologiei și la orizontul bibliografic unde vor fi prezentate principalele izvoare documentare, narative, epistolare și arheologice. După acest referat despre istoriografia subiectului cercetat vom realiza în loc de concluzie printr-un stadiu al cercetării la care s-a ajuns în prezent.

Al doilea capitol abordează originea, educația și posibilă convertire religioasă a personajului. Originea sa nobilă ce a fost mereu contestată va fi abordată din perspectiva izvoarelor narative și documentare. Educația este o temă ce a mai fost abordată atât în teza de dizertație și chiar într-un articol publicat în „Analele Aradului”, An II, nr. 2 – 2016. De asemenea, structura nu va urmări atât de mult cronologia subiectului cât principalele deprinderi dobândite în diferitele școli unde a fost educat. Convertirea religioasă va interoga cauzele prezentate sau sugerate în istoriografie pentru care Despot-Vodă a făcut acest pas, apoi vom încerca încadrarea confesională îmbrățișată de către acesta și relația acestuia cu diverșii conducători protestanți.

Al treilea capitol analizează tratatul de strategie publicat de către Despot-Vodă și dedicat lui Filip al II-lea, precum și pregătirile de la Kezmark pentru expediția în Moldova. Relațiile dezvoltate la Brașov-Kronstadt, prietenia lui Albert Lasky din Kezmark și sprijinul obținut de la Francisc Zay din Kosice se regăsesc din abundență în izvoarele documentare ale vremii. Înscenarea morții surprinde atât prin ingeniozitatea actului cât și prin eficiența sa după un alt eșec în obținerea tronului. Preluarea tronului prin bătălia de la Verbia va fi prezentată cronologic și schițată prin opt scene. Dibăcia în lupte a lui Despot-Vodă merită un capitol aparte întrucât a fost un domeniu în care personajul a excelat și ne dezvăluie o parte din inteligența și structura gândirii acestuia. O

mente strategică în treburile militare cu siguranță caracterizează personajul și în domeniul reformelor întreprinse când a devenit domn al Moldovei.

Al patrulea capitol se axează pe ideile inovatoare și unele reforme făcute de acesta în perioada scurtă în care a domnit pe tronul Moldovei. Gesturile de intenție, inovație și chiar unele reforme ale domnului Moldovei din perioada 1561-1563 indică atât spre autointitularea sa ca rege al Moldovei, încoronarea sa ca rege al Moldovei, obținerea unei autonomii a domniei prin angajarea mercenarilor ce au contribuit și la cucerirea tronului cât și la introducerea unor slujbe și slujbași noi, nu doar loiali ci și competenți în Sfatul Domnesc. Reforma educației precum și reforma monetară sunt principalele acțiuni ale domniei ce este posibil să contribuie la crearea unui context, a unui fond pentru implementarea formelor chiar în domeniul Reformei protestante. Considerăm calendarul ce a fost folosit în Moldova, după anul 1572, un mijloc de îndepărtare a țării față de Occidentul nepravoslavnic și apropierea de Constantinopol.

Cel de-al cincilea capitol analizează motivele morții lui Despot-Vodă așa cum reies din documente, cronici și literatura de specialitate. Primul motiv abordat în această secțiune va fi legat de justiția divină apoi al doilea motiv este cel al temerii boierilor și ultimul motiv este identificat ca cel al tragediei. Acesta este și cel mai des regăsit în scrierile protestante.

1.2 Metodologie

Abordarea generală a tezei este una specifică teologiei istorice, iar principala metodă de cercetare fiind una *descriptiv-observațională indirectă*, cu ajutorul căreia au fost examinate sursele primare, publicate, unele traduse altele nefiind traduse, încercând să se prezinte rezultatele atât din punct de vedere diacronic, cât și sincron. Autorul prezintă faptul că sursele primare sunt publicate în principal, în volume de documente cunoscute, în articole din jurnale și periodice, precum și din cărți. Autorul a folosit și *metoda sintetică*, o metodă specifică studiului istoric, metodă ce constă în consultarea sintezelor de referință cu privire la personajul, perioada și regiunile care au prezentat interes în privința cercetării, precum și în sintetizarea ulterioară a documentelor rezultate în urma acestei cercetări. Rezultatele cercetării doctorale l-au așezat pe autor în postura în care să folosească și *metoda interpretativ-evaluativă*.

Abordarea tezei este în general una diacronică, prezentând viața lui Despot-Vodă, dar și tematică cu nuanța de biografie. Focalizarea temei este atât pe viața înainte de posibila convertire,

cât și după aceasta, dar într-un mod aparte pe domnia acestuia în Moldova. Cu alte cuvinte vom trata atât aspectele negative din punct de vedere moral ale personajului, dar și sprijinul pe care acesta l-a primit din partea protestanților. Subiecte precum originea, educația și abilitatea sa militară conduc spre întâlnirea acestuia cu cei mai influenți europeni și protestanți care îi netezesc un sejur pe la toate curțile importante de pe continent, iar mai apoi spre tronul Moldovei. „Protestantul” devine sprijinitor al Reformei în Moldova, oare din ce motive, cu câtă seriozitate face acest lucru? Teologic, lucrarea se concentrează asupra identificării câtorva potențiale prerogative protestante care ar putea decurge din activitatea lui Despot, în special prin comparație cu demersurile inițiate de alți monarhi europeni în vederea trecerii teritoriilor lor la protestantism: istoric se va răspunde la întrebările despre motivațiile și metodele sale, dar mai ales la cele despre posibila pregătire a contextului pentru răspândirea Reformei în Moldova. Aspectele menționate fac din abordare una unică prin sursele folosite, analiza lor și conexarea cu alte informații care relevă complexitatea acestui personaj în istoria Moldovei.

Lucrarea de față este structurată diacronic în capitole și subcapitole care abordează în mod descriptiv viața și domnia personajului Despot-Vodă. În general fiecare subcapitol și capitol este încheiat printr-o concluzie preliminară ce se impune după datele prezentate.

CONCLUZII

În urma cercetării efectuate în teza intitulată „Potențialele prerogative protestante ale lui Despot Vodă: un studiu istorico-teologic” s-a putut observa că figura domnului Moldovei, Despot-Vodă, nu putem afirma cu certitudine că acesta a adoptat în totalitate principiile protestante, dovezile istorice și teologice indică o serie de prerogative și atitudini care trădează afinități cu reformele religioase din Europa vremii sale.

În concluzie, în legătură cu originea lui Despot-Vodă putem considera următoarele: originea modestă sau de jos nu este neapărat atât de certă pe cât este de răspândită teoria întrucât numitorul comun al izvoarelor se reduce la un grec sărac pe nume Iacob. Pe de altă parte, în legătură cu originea sa nobilă este sprijinită nu doar pe mărturia și arborele genealogic asumat de către Despot-Vodă însuși ci și confirmată de cancelaria lui Carol Quintul. Cu toate acestea validitatea acestor informații poate fi subiect de discuție.

Cert este că o educație umanistă de la Hermodor Lestarchus, apoi în școala imperială a lui Carol Quintul și Universitatea din Montpellier, i-au așezat o bază pentru dialog, cercetare și deschidere față de ideile protestante pe când se afla în preajma Universității din Wittenberg. Principiul întoarcerii la surse „ad fontes” a fost aplicat de protestantism în ceea ce privește Scriptura în limbile originale.

Aspectul convertirii lui Despot-Vodă ar putea fi dovedit în primul rând conjunctural sau prin asociere cu diverse personalități. Totuși, ceea ce este remarcabil este faptul că aceste personalități nu sunt oricare protestanți, ci conducătorii reformei religioase din Europa a acelei vremi. Al doilea aspect în anatomia convertirii lui Despot-Vodă este legat de convingerile personale pe care acesta nu și le exprimă în scris, ci doar Antonio Maria Graziani ne dezvăluie unele convingeri religioase antitrinitare ale sale. De asemenea, cunoaștem despre unele simpatii pe care le are față de teologia lui Andreas Osiander. Chiar mai mult decât atât, dovezile convertirii sale la ideile reformei ar putea fi acțiunile sale de sprijinire a protestantismului când se afla pe tronul Moldovei. Interpretarea acestor acțiuni rămâne deschisă unor variate opțiuni de înțelegere.

Înscenarea morții lui Despot-Vodă la Kezmark a avut scopul de a obține un avantaj decisiv în lupta cu Lăpușneanu. Cucerirea Moldovei de către mercenarii lui Despot-Vodă i-a oferit acestuia un avantaj extraordinar în fața boierilor. Astfel baza pentru reformarea instituției domniei în raport cu Sfatul Domnesc a fost realizată prin acest raport inegal de forțe. Mercenarii lui Despot-Vodă au rămas să-l păzească pe Despot-Vodă și astfel acesta putea să conducă după propria plăcere.

Despot-Vodă s-a considerat cuceritor al tronului Moldovei chiar dacă cel puțin o parte din boieri și cler l-au sprijinit încă mai dinainte, iar alții au trecut de partea sa imediat după fuga lui Alexandru Lăpușneanu. Despot-Vodă a folosit această simpatie în relația sa cu Ferdinand I și cu Sultanul Soliman Magnificul, însă în politica internă descoperim o independență a sa față de puterea boierilor. Astfel că Despot-Vodă are atitudinea unui cuceritor la Suceava în baza armatei sale de mercenari pe care nu i-a demobilizat după alungarea voievodului Alexandru Lăpușneanu. Iacob Heraclide a reformat instituția domniei prin faptul că acesta a înscris tronul Moldovei în tipologia occidentală, dar cu unele nuanțe bizantine cum era de așteptat.

Autointitulându-se drept „Pater Patriae”, un titlu de glorie al cezarilor și al împăraților Romano-Germani binefăcători reformatori este un alt semn și al imaginii de sine, dar și al unor acte de reformă răsunătoare și importante în Moldova. Instituția domniei a reformat-o și prin faptul

că și-a asumat dreptul de rege suveran în Moldova distanțându-se de Imperiul Otoman. Se pare că Iacob Heraclide nu a plătit haraciul către sultan, deși a obținut la început confirmarea Porții, de asemenea prin faptul că și-a asumat dreptul de suveran al Moldovei prin emiterea mai multor monede și prin deținerea sceptrului, un însemn al suveranității Moldovei. Politica sa prooccidentală se poate deduce din faptul că de acolo i-a venit recunoașterea sa, iar afinitățile bizantine se datorează originii sale grecești.

Cu alte cuvinte ideea de rege al Moldovei este sprijinită atât pe încoronarea repetată a lui Despot-Vodă ca rege al Moldovei cât și prin intitularea sa ca rege precum vom vedea chiar prin sceptrul crucifix un însemn al puterii ce este redat pe emisiunile monetare din perioada domniei sale. Inclusiv baterea de monedă este un semn al suveranității Țării Moldovei cu atât mai mult emiterea a cinci tipuri de monedă atât în perioada anului 1562 cât a anului 1563.

În legătură cu școala de la Cotnari putem afirma că a avut mai mult un scop umanist decât unul religios. Formarea unui cler pentru bisericile protestante din Moldova putea fi un scop indirect al școlii. Scopul de răspândire a protestantismului cu siguranță era unul important, dar nu neapărat prioritar. Prin educarea copiilor și învățarea limbii latine elevii ar fi fost capabili să interacționeze cu textele religioase occidentale ceea ce i-ar fi expus pe moldoveni mai mult și ideilor protestante. Totuși, considerăm că scopul de bază al școlii a fost unul umanist și pentru formarea viitoarei administrații a Moldovei. Cum putem interpreta o astfel de idee? Cotnari, locul unde a fost amplasată școala nu este un motiv suficient de puternic pentru a explica menirea acestei școlii. Comunitățile protestante în Moldova au fost mai multe, nu doar una singură. Dacă scopul școlii era unul strict pentru formarea clerului această școală ar fi fost cu siguranță sub conducerea episcopului Johann Lusinsky și nu sub Johann Sommer. Cel puțin episcopul ar fi predat la această școală însă Sommer nu pomenește nimic de prezența episcopului la Schola Latina de la Cotnari. Cu atât mai mult dacă se consideră că atât Biblioteca măreață cât și acel plan al unei școli superioare ar fi dorit Despot-Vodă să o dezvolte tot la Cotnari. Nimeni nu poate considera că Despot-Vodă ar fi invitat în Moldova pe Gaspar Peucer și Rhaeticus Johann să-și părăsească niște posturi universitare din Wittenberg și Cracovia și să le ofere posibilitatea să predea la niște elevi care abia învățau limba latină. Ambii au fost profesori de matematică, nu de teologie din câte cunoaștem. Chiar dacă aceștia erau protestanți cu siguranță Despot-Vodă a dorit o educație mai aleasă. Hermodor Lestarchus din Chios nu a fost protestant chiar dacă putea simpatiza cu protestanții asemenea elevilor săi străluciți de la Constantinopol. Învățătorul din Grecia a fost

invitat cel mai probabil pentru a preda latina elevilor de la Cotnari. Dar cu siguranță nu într-o școală strict confesională. Refuzarea ofertei de către Gaspar Peucer este un subiect ce poate fi explorat și din perspectiva neîncrederii în domnul Moldovei.

Un alt aspect important este legat de capul de bour cu inel în bot de pe ortul emis în 1563, fiind o reprezentare unică în toată istoria stemei Moldovei. Teoria emisă de Ilie Țabrea cu mai mulți meșteri monetari la Suceava, din care unul a fost influențat de stemele orașelor Kalisz și Poznan din Polonia, pe care erau imprimate un cap de taur cu verigă, este plauzibilă până la un punct. Nu există nicio diferență de trăsături care să justifice capul de taur. Doar faptul că are o verigă în nări ceea ce înseamnă că reprezintă un animal domesticit. Între gesturile de putere și inovațiile heraldice aduse de către Despot-Vodă nu ar trebui să surprindă faptul că prin acest simbol voievodul își atribuie *domesticirea bourului* adică a Moldovei. Despot-Vodă și-a etalat pe ducații de aur pretenția de a fi *apărătorul și răzbunătorul libertății patriei*, și de asemenea a atașat capului de bour de pe stema Moldovei, o coroană domnească deschisă ce poate trimite din nou la asumarea titlului de rege al Moldovei, așa cum a cerut să fie încoronat.

Așadar, Despot-Vodă a fost un grec, umanist și probabil protestant dar și un domn al Moldovei cu o gândire reformatoare în multe domenii ce s-au reflectat puternic în politica Țării Moldovei din timpul anilor 1561-1563. Studiul titulaturii, numismaticii și a educației ne relevă atât pretențiile sale de reformator cât și atitudinea sa și situarea sa în raportările la boierii țării Moldovei. Iacob Heraclide Despot nu s-a raportat cu teamă față de boierii țării nici în posibila sa activitate reformatoare.

Când am început această cercetare am plecat de la ipoteza că episodul din Franța este susținut într-adevăr de trei surse: Fișa de înscriere la Facultatea din Montpellier, jurnalul lui Felix Platter și notițele pretinsului colegul al său Charles de L'Ecluse. Însă acestea aveau în comun doar portretizarea unui grec pe nume Iacov ce provenea dintr-o familie modestă. Colegul său în baza unor zvonuri, bârfe și notițe clar tendențioase îl creionau pe fostul student de la Montpellier drept fiul unei femei imorale care la rândul său a trăit în imoralitate și chiar la-u învinuit de crimă în dreptul copilului în vârstă de doar doi ani. Ultima informație dintre acestea a fost greu de crezut că s-ar fi petrecut în realitate.² Prin cercetarea noastră am ajuns la infirmarea ipotezei prin faptul că am descoperit încă două izvoare ce întăresc episodul din Franța al acestui personaj. Totuși nu considerăm că plasarea lui Despot-Vodă la Paris prin cele două izvoare, neapărat înseamnă

² Adina Berciu Drăghicescu, *op. cit.*, pp. 35-36.

validarea faptelor petrecute la Montpellier. În primul rând nu putem cunoaște în ce măsură aceste descrieri sunt adevărate iar în al doilea rând, chiar dacă s-ar fi petrecut și s-ar încadra în „practicile vremii” ele au avut loc înainte de presupusa convertire a lui Despot-Vodă la protestantism. Deci, în ceea ce privesc acele fapte menționate că s-ar fi petrecut în Franța personaj isteț și viclean ce scapă ușor de păcate capitale nu pot anula sau corupe interpretarea că el ar fi devenit un protestant sincer și un sprijinitor al Reformei în Moldova.

Doar o perspectivă teologică și psihologică neprotestantă ar interpreta convertirea sa și acțiunile realizate în sprijinirea Reformei drept un om machiavelic. Cel mai important argument pe care l-am adus în cercetarea noastră este legat de faptul că Philip Melancthon cunoștea cel puțin în parte episodul din Franța al lui Despot-Vodă. Iar cu toate acestea l-a primit în casa sa timp de 10 luni și în cadrul Universității din Wittenberg, chiar mai mult l-a recomandat la toate curțile protestante. Ideea că ar fi fost un șarlatan fermecător de oameni este total străină și respinsă de sursele autorilor.

Despot-Vodă a fost un strateg militar a cărui strălucire a fost cunoscută și un om dibaci în lupte. Aceste abilități sunt reflectate și în activitatea sa reformatoare. Despot-Vodă pare să fi avut un plan de introducere a Reformei în Moldova. Un program al unei reforme eficiente ce cuprinde legislație, fondarea de instituții, oameni, mijloace și un impact puternic. Toate aceste aspecte s-ar fi putut observa în acțiunile domnului protestant, protector al protestantismului, dar care avea probabil și aspirații de reformator religios dacă ar fi supraviețuit mai mult de doi ani pe tron. Acestea fiind vizibile atât în rolul său de predicare, fondarea a unei biserici protestante în Suceava, dar fără o clădire proprie. Moartea sa a fost interpretată ca o justiție divină de unii, iar de alții ca o tragedie sau chiar ca un martir. În urma cercetării considerăm că interpretarea morții ca o tragedie este cea mai echilibrată și probabil cea mai des întâlnită la autorii protestanți.

În concluzie, în urma cercetării întreprinse pentru această teză intitulată „Potențialele prerogative protestante ale lui Despot Vodă: un studiu istorico-teologic” afirmăm că pretenția lui Despot-Vodă de a fi „domesticit” Moldova face trimitere la inițierea mai multor reforme instituționale, educaționale, politice, sociale și chiar religioase dar care sunt umbrite de caracterul său controversat prezentat în literatura de specialitate. Mărturia sa în spațiul public al Moldovei ca domn protestant rămâne cu lumini și umbre din cauza faptului că posibilul planul de sprijinire a protestantismului nu a dăinuit și din cauza condamnării sale la uitare „damnatio memoriae”.

Noile direcții de cercetare pentru viitor ar putea contribui la interpretarea și recontextualizarea domniei lui Despot-Vodă. În primul rând ar ajuta traducerea documentelor publicate deja în volumele consacrate. Apoi un alt mod de dezvoltare a subiectului este prin cercetările arheologice la Cotnari. Explorarea temei dintr-o analiză sociologică și psihologică ar putea contribui la reevaluarea domniei sale. Aceste studii interdisciplinare ar ajuta la completarea imaginii sale. Revenind la contribuția acestei teze cu privire la cercetarea domnului moldovean putem evidenția modul în care Despotul cel puțin s-a folosit de relațiile cu protestanții pentru a-și întări acțiunile politice. Ceea ce încadrează cercetarea și în zona teologiei politice prin legitimarea puterii cu ajutorul religiei sau în istoria puterii.

Așadar, în clipa de față, după efectuarea cercetării doctorale și prezentarea rezultatelor în teza de față, o plasare fermă a lui Despot Vodă în cadrul protestantismului e imposibilă din perspectiva istoriei bisericești. Prin urmare, se poate afirma doar că Despot Vodă ar fi întreprins o serie de reforme care scot în evidență câteva potențiale prerogative protestante, mai ales prin prisma comparației dintre activitatea sa în calitate de domn al Moldovei și măsurile similare luate de monarhii europeni care, într-un fel sau altul, au contribuit la răspândirea protestantismului pe continent.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare documentare și narative

Bogdan, Ioan, „Letopisețul lui Azarie”, Extras din *Analele Academiei Române*, Seria II,

- Tomul XXXI, Memoriile secțiunii istorice, București, Editura Institutul de Arte Grafice Carol Gobl, 1909.
- Costin, Nicolae, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601 și de la 1709 la 1711*, Iași, Editura Junimea, 1976.
- Crusius, Martin, *Turco-Graecia*, Basel, 1584.
- Documenta Romaniae Historica*, A, Moldova, vol. VI, București, Editura Academia Română, 1975-2003.
- Documenta Romaniae Historica*, D, Relații între Țările Române, vol. I, București, Editura Academia Română, 1977.
- Documente privind istoria României*, A, Moldova, sec XVI, vol. I, București, 1953-1957.
- Documente privind istoria României*, A, Moldova, sec XVI, vol. II, București, 1953-1957.
- Documente privind istoria României*, A, Moldova, sec XVI, vol. III, București, 1953-1957.
- Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*, vol. I, partea a II-a și vol II, partea a I-a și a V-a, București, 1887-1911.
- Hașdeu, Bogdan P., *Arhiva istorică a României 1864-1865*, vol 1, București, Saeculum, 2013.
- Iorga, Nicolae, *Nouveaux Matériaux Pour Servir a L'Histoire de Jacques Basilicos L'Heraclide Dit Le Despote Prince de Moldavie*, București, Editura Charles Goble, 1900.
- Isthvanffi, Nicolao, *Regni Hungarici Historia*, Editura Coloniae Agrippinae, 1724.
- Lasicius, Ioannes, *Historia de ingressu Polonorum in Walachiam cum Bogdano Voivoda*, 1572.
- Legrand, Emile, *Deux vieux de Jacques Basilicus, Seigneur de Samos, Marquis de Paros, Comte palatin et Prince de Moldavie*, Paris, J. Maisonneuve, Libraire-Editeur, 1889.
- Marinescu, C., "A propos d'une biographie de Jacques Basilicos l'Héraclide récemment découverte", în *Mélange d'Histoire Générale*, II, Cluj, 1938.
- Neculce, Ion, *Letopisețul Țării Moldovei*, Iași, Minerva, 1980.
- Documenta Historiae Romaniae*, vol VI, Mureșan, Camil, (ed.), Ștefănescu, Ștefan, (ed.), Caproșu, Ioan (ed.), București, Editura Academia Română, 2008, document 293.
- Radu, Constantin, „Vita Despoti Principis Moldaviae”, în *Diplomatarium Italicum III*, Roma, Libreria di scienze e lettere, 1934.

- Schesaeus, Christianus, „Ruinae Pannonicae”, *Scrieri alese – Poezia latină din epoca Renașterii de pe teritoriul României*, trad. Traian Diaconescu, Iași, Editura Institutul European, 2005.
- Sommer, Johannes, Pirnensis & Gratianus Antonius Maria, *Viața lui Iacob Despot Domnitorul moldovenilor*, trad. Traian Diaconescu, Iași, Editura Institutul European, 1998.
- Ureche, Grigore, *Letopisețul Țării Moldovei*, Petre P. Panaitescu (ed), București, Editura Minerva, 1987.
- Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei, și Țării Românești*, vol I, București, Editura Cartea Românească, 1929.

Lucrări de specialitate

- Ambruster, Adolf, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, ediția a II-a, București, 1993.
- Bălan, Lucia, *Istoria românilor în date și evenimente*, Cluj-Napoca, Editura Motiv, 1997.
- Bârsănescu, Ștefan, *Schola Latina de la Cotnari, Biblioteca de curte și proiectul de Academie a lui Despot-Vodă – zori de cultură umanistă în Moldova secolului XVI*, București, 1957.
- Boldureanu, Ana, Butnaru, Viorel M., Istina, Elena-Lăcrămioara, *Corpus nummorum Moldaviae*, vol. VI.1, Chișinău, 2014.
- Braudel, Fernand, *Mediterrana și lumea mediteraneeană în epoca lui Filip al II-lea*, vol. I, București, Editura Meridiane, 1986.
- Braudel, Fernand, *Mediterrana și lumea mediteraneeană în epoca lui Filip al II-lea*, vol. II, București, Editura Meridiane, 1986.
- Braudel, Fernand, *Mediterrana și lumea mediteraneeană în epoca lui Filip al II-lea*, vol. III, București, Editura Meridiane, 1986.
- Braudel, Fernand, *Mediterrana și lumea mediteraneeană în epoca lui Filip al II-lea*, vol. IV, București, Editura Meridiane, 1986.
- Braudel, Fernand, *Mediterrana și lumea mediteraneeană în epoca lui Filip al II-lea*, vol. V, București, Editura Meridiane, 1986.
- Braudel, Fernand, *Mediterrana și lumea mediteraneeană în epoca lui Filip al II-lea*, vol. VI,

București, Editura Meridiane, 1986.

- Bulboacă, Sorin, *Structuri politice și confesionale în Banatul Lugojului și Caransebeșului 1552-1658*, Arad, Vasile Goldiș University Press, 2011.
- Burghele, M. N., *Despot-Vodă Ereticul, Domnul Moldovei 1561-1563*, București, Editura Lazareanu, 1897, extras din Convorbiri Literare XXXI.
- Burke, Peter, *Renașterea Europeană – centre și periferii*, Iași, Editura Polirom 2005.
- Călători străini despre țările române*, vol. I-VIII, București, Editura Științifică, 1968-1983.
- Cairns, Earle E., *Creștinismul de-a lungul secolelor - o istorie a bisericii creștine*, Oradea, Editura Cartea Creștină, 2017.
- Calvin, John and White, Robert (translator), *The Doctrine of Election*, Edinburgh, Banner of Truth, 2022.
- Calvin, John, *Calvin's Commentaries Volume XIX*, Grand Rapids, Baker Book House, 1979.
- Calvin, John, *Calvin's Commentaries Volume XI*, Grand Rapids, Baker Book House, 1979.
- Cantemir, Dimitrie, *Descriptio Moldaviae*, București, Editura Academia Română, 1973.
- Chisholm, Hugh, „Aurifaber s.v. Joannes” în *Encyclopaedia Britannica* ediția a XI-a, Cambridge University Press, 1911.
- Corfu, Ilie, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone, sec. al XVI-lea*, București, Editura Academia Română, 1979.
- Crăciun, Maria, *Protestantism și Ortodoxie în Moldova secolului al XVI-lea*, Cluj-Napoca, Editura Cele trei Crișuri, 1996.
- Daniel Eleanor, Wade John W. și Gresham Charles, *Introduction to Christian Education*, Ohio, Standard Publishing, 1980.
- Davies, Norman, *Istoria Poloniei – Teatrul de joacă a lui Dumnezeu – de la origini până în 1795*, vol. I, Iași, Editura Polirom, 2014.
- Davies, Norman, *God's Playground: A History of Poland, vol. 1, The origins to 1795*, Oxford University Press, 2005.
- Drăgan, Iosif, Constantin, *Istoria Românilor*, ediția a III-a revăzută, București, Editura EUROPA NOVA, 1999.
- Drăghicescu, Berciu, Adina, *O domnie umanistă în Moldova Despot-Vodă*, Iași, Editura Albatros, 1980.

- Dowley, Tim, *Atlas istoric al Reformei*, Oradea, Editura Casa Cărții, 2016.
- Dumitran, Ana, *Religie Ortodoxă – religie reformată, Ipостaze ale identității confesionale a românilor din Transilvania în secolele XVI-XVII*, Oradea, Editura Ratio et Revelatio, 2015.
- Flood, John, *Poets Laureate in the Holy Roman Empire: A Bio-bibliographical Handbook* Vol. IV, Berlin, Walter de Gruyter, 2006.
- Frost, Robert I, *The Oxford History of Poland -Lithuania: Volume 1: The Making of the Polish Lithuanian Union, 1385-1569*, Oxford University Press, 2015.
- Ellul, Jacques, *Subminarea creștinismului*, Arad, Editura Sens, 2018.
- Garnett, George, *Vindiciae, Contra Tyrannos*, Cambridge, Cambridge University Press, 1994.
- Gane, Constantin, *Farmece – Viața lui Despot-Vodă*, București, Editura Albatros, 1933.
- Georgescu, Vlad, *Istoria Românilor de la origini până în zilele noastre*, Ediția a III-a, București, Editura Humanitas, 1992.
- Gonzales, J., *A History of Christian Thought*, Abingdon Press, 1975.
- Gorovei, Ștefan S., *Dragoș și Bogdan*, București, Editura Militară, 1973.
- Gregory, Timothy E., *O istorie a Bizanțului*, Iași, Editura Polirom, 2013.
- Grigoraș, Vasilica, *Eudoxiu Hurmuzaki și colecția Hurmuzaki*, Vaslui, Biblioteca Jud. Vaslui, 2007.
- Gustafson, H. E., *The Emergence of Sweden as a Lutheran State: 1521-1611*, Minneapolis, Fortress Press, 1990.
- Hașdeu, Bogdan Petriceicu, *Istoria toleranței religioase la români*, Iași, Editura Demiurg, 2014.
- Handaric, Mihai, *Istoria Bisericii în spațiul existenței umane*, Cluj Napoca, Editura Risoprint, 2019.
- Hancock, Ștefan George, *Impactul Reformei asupra românilor între 1517-1645*, Oradea, Editura Cartea Creștină, 2003.
- Iliescu, Octavian, *Moneda în România 491-1864*, București, Editura Meridiane, 1970.
- Iorga, Filip-Lucian, *Strămoși pe alese – Călătorie în imaginarul genealogic al boierimii române*, București, Editura Humanitas, 2013.
- Iorga, Nicolae, *Locul românilor în istoria universală*, Radu Constantinescu (ed.), București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985.

- Iorga, Nicolae, *Istoria românilor, vol. V - Vitejii*, București, Editura Enciclopedică, 2014.
- Iorga, Nicolae, *Istoria învățământului românesc*, Ilie Popescu Teiușan (ed.), București, Editura Didactică și Pedagogică, 1971.
- Iorga, Nicolae, *Istoria românilor prin călători*, Adrian Angheliescu (ed.), București, Editura Eminescu, 1981.
- Iorga, Nicolae, *Pilda bunilor domni din trecut față de școala românească*, 1914.
- Iorga, Nicolae, *Istoria armatei românești*, București, Editura Militară, 1970.
- J., Boisset, *Mélanchton l'Éducateur de l'Allemagne*, Paris, 1967.
- Jeanneney, Jean Noël, *Istoria Duelului – pasiunea francezilor*, București, Editura Nemira, 2012.
- MacCulloch Diarmaid, *The Reformation: Europe House Divided 1490-1700*.
- Manea, Nadia, *Cronicarii, adevărul și puterea. Istorie și ideologie în cronicistica moldovenească a secolului al XVII-lea*, București, Oscar Print, 2013.
- Mehmed, Mustafa A., *Documente turcești privind istoria României, vol I, 1455-1774*, București, 1976.
- Muchembled, Robert, *Societatea Rafinată – Politică și politețe în Franța, din secolul al XVI-lea până în secolul al XX-lea*, Chișinău, Editura Cartier, 2004.
- Murdock, Graeme, *Calvinism on the Frontier 1600-1660: International Calvinism and the Reformed Church in Hungary and Transylvania*, Clarendon Press, 2000.
- Murgescu, Bogdan, *A fi istoric în anul 2000*, București, Editura ALL, 2000.
- Murgescu, Bogdan, *Circulația monetară în Țările Române în secolul al XVI-lea*, București, 1996.
- Negrău, Elisabeta, *Cultul suveranului sud-est European și cazul Țării Românești – o perspectivă artistică*, Iași, Editura Lumen, 2011.
- North, James, *Istoria Bisericii de la Rusalii până în prezent*, Oradea, Editura Făclia, 2013.
- O'Donovan, *The Just War Revisited*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003.
- Olesen Jens E., *Denmark and Protestantism: The Introduction of Lutheranism into Denmark*, Aarhus University Press, 2002.
- Papacostea, Șerban, *Evul Mediu Românesc. Realități politice și curente spirituale*, București, Editura Corint, 2001.
- Paprocki, B., *Herby rycerstwa polskiego*, Kraków, 1858

- Păcurariu, Mircea, *Istoria bisericii ortodoxe române, Galați: Episcopia Dunării de Jos*, 1996.
- Petri, Hans, „Relațiunile lui Jakobus Basilikus Heraclides zis Despot-Vodă cu capii reformațiunii atât în Germania cât și în Polonia precum și propria sa activitate reformatoare în principatul Moldovei”, *Memoriile secțiunii istorice*, seria III, tomu VII, mem. 1, București, Editura Academiei Române, 1927.
- Pippidi, Andrei, *Tradiția politică bizantină în țările române*, București, Editura Academia Română, 1983.
- Platon, Alexandru Florin, Rădvan, Laurențiu, Maleon, Bogdan Petru, *O istorie a Europei de Apus în Evul Mediu*, Iași, Editura Polirom, 2010.
- Pungă, Gheorghe, *Studii de istorie medievală și de științe auxiliare*, Iași, Editura Demiurg, 1999.
- Pungă, Gheorghe, *Țara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpușneanu*, Iași, Editura Universității Al. I. Cuza, 1994.
- Randel, Keith, *Luther și Reforma în Germania 1517-1555*, București, Editura ALL, 1994.
- Roux, Jean Paul, *Regele. Mituri și simboluri*, traducere și note Andrei Niculesu, București, Editura Meridiane, 1998.
- Rădvan, Laurențiu, *Orașele medievale din Țările Române*, Iași, Editura Universității Alexandru Ioan Cuza, 2011.
- Richard, A. Jackson, *Vive le roi! A history of the French coronation from Charles V to Charles X*, Chapel Hill and London, University North Carolina Press, 1984.
- Runciman, Steven, *Marea Biserică în Captivitate*, Editura Sophia, 2013.
- Scheible, Heinz, (ed.), *Melanchthons Briefwechsel- Kritishe und kommentierte Gesamtausgabe*, vol. 12, Persoane F-K, Stuttgart, 2005.
- Schofield, John, *Philip Melancthon and the English Reformation*, Burlington, Ashgate Publishing, 2006.
- Segalen, Martine, *Sociologia Familiei*, București, Editura Polirom, 2011.
- Seișanu, Romulus, *Aventuroasa viață a lui Despot- Vodă*, București, Editura Naționala Ciornei, 1938.
- Stengel, Richard, *Arta Lingușirii*, București, Editura Baroque Books & Arts, 2017.
- Stoicescu, Nicolae, *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova*,

- secolul al XIV-XVII-lea*, București, Editura Academia Română, 1968.
- Talpalaru, Valentin, *Academia de la Suceava și Schola Latina de la Cotnari – Un proiect cultural european*, Iași, Editura Opera Magna, 2010.
- Topolski, Jerzy, *Metodologia istoriei*, trad. Aura Țapu, București, Editura Științifică și pedagogică, 1987.
- Wotschke, Theodor, *Lismanino Francesco în editor Dr. Rogero Prümers, Zeitschrift der Historischen Gesellschaft für die Provinz Posen zugleich Zeitschrift der Historischen Gesellschaft für den Netzedistrikt zu Bromberg*, Posen, 1903.
- Xenopol, A.D., *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, vol. V, București, Editura Cartea Românească, 1988.

Articole

- Ambruster, Adolf, „Evoluția sensului denumirii de „Dacia”, în *Studii*, 22 (1969), pp. 423-444.
- Ambruster, Adolf, „O relatare inedită a morții lui Despot-Vodă”, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol VII, 1974, p. 324.
- Benz, E., „Wittenberg und Byzanz”, în *Revue des études byzantines*, tom IX, 1951, Paris, 1952, pp. 275-278;
- Bogdan, I., (ed.), „Letopisețul lui Azarie”, în *Analele Academiei Române*, seria I, Tom XXXI, Memoriile Secțiunii Istorice, București, Editura Carol Göbl, 1909, p. 150.
- Bulat, T.G., „Încă ceva asupra lui Iacob Heraclide Despotul”, în *Revista istorică*, publicată de Nicolae Iorga, An al II-lea, nr. 3-6, București, martie-iunie 1916, pp. 45-51
- Chirilă, Eugen, Dănilă Șt., „Un dinar inedit de la Despot-Vodă din tezaurul de la Slătinița”, în *File din Istorie, Colecție de studii, articole și comunicări*, Bistrița, 1972, pp. 243-245
- Diaconescu, Traian, „Un poem Latin Renascentist despre domnia lui Despot-Vodă” în *Istorie Literară*, seria B, 1985-1987.
- Dumitrescu, M., „Despre stemele domnilor moldoveni – Despot-Vodă și Gașpar Gratiani” în *RM*, IV/6, (1967), pp. 560-563.
- Eftimiu, Elena, „Contribuțiuni la istoria lui Iacob Heraclide Despotul”, în Nicolae Iorga, *Revista istorică*, Anul al XX-lea, N-le 4-6, April-Iunie, Vălenii de Munte, Editura Datina Românească, 1934, pp. 113-115.

- Eugen, Nicolae, „Așa-zisul ort al lui Despot-Vodă și zloții tătărești”, în *SCN*, IV, XVI, București, 2013, pp. 185-190.
- Greco, Alexandru, „Răscoala țăranilor din Moldova 1563-1564”, în *Studii. Revista de Istorie și Filosofie*, An VI, vol II, 1953, pp. 201-213.
- Gorovei, Ștefan S., „Clanuri, familii, autorități și puteri (Moldova secolele XV-XVII)”, în *Arhiva Genealogică*, I (IV), 1994, pp. 1-2.
- Hașdeu, Bogdan Petriceicu, (ed.), „Martin Crusius despre Țările Române”, pp. 40-41, în *Din Moldova*, nr. 3, 1862, în volumul Bogdan Petriceicu Hașdeu, *Din Moldova (Lumina) Științi, Literatură. Critică*, Iași, 1862-1863, București, Editura Vestala, 2009, p. 54 – 55.
- Hubatsch, Walther, „Albert of Brandenburg-Ansbach, Grand Master of the Order of Teutonic Knights and Duke of Prussia, 1490-1568”, 41-69, în *Studies in Medieval and Modern German History*.
- Holban, Maria, „Despre osândiri la moarte prin „glasul poporului” sub Despot-Vodă”, în *Studii*, XXII/6 (1969), pp. 1155-1163.
- Iliescu, Octavian, „Descoperiri monetare în Moldova”, în *SCN*, II, 1958.
- Iliescu, Octavian, „Despot și Heraldica - Destăinuirile unei steme”, în *Magazin Istoric*, An III, nr. 7-8, iulie-august 1969, pp. 166-169.
- Iorga, Nicolae, „Înscrierea ca student a lui Despot-Vodă”, în *Revista Istorică*, Anul XVII, nr. 1-3, Vălenii de Munte, Editura Datina Românească, Ianuarie-Martie 1931, pp. 23-25.
- Iorga, Nicolae, „Încă o precizare asupra lui Despot-Vodă student în medicină la Montpellier”, în *Revista Istorică*, An XVII, Nr. 1-3, ianuarie-martie 1931, Vălenii de Munte, Editura Datina Românească, pp. 33-37.
- Iorga, Nicolae, „Despot-Vodă”, trad. Otilia Enache Ionescu, în Nicolae Iorga, *Universul Literar*, anul XLI, nr. 32, 9 August 1925;
- Iorga, Nicolae, „Iarăși știri nouă despre Despot”, în *Revista de Istorie*, Anul II nr. 7-9, București, iulie-septembrie 1916.
- Jurcoi, Emanuel, „Educația lui Iacob Heraclide Despot, un accesoriu important în construirea puterii”, pp. 48-56, în *Analele Aradului*, An II, nr. 2 – 2016, Arad, Vasile Goldiș

- University Press, 2016.
- Jurcoi, Emanuel, „Iacob Heraclide Despot-Vodă Protestantul”, în *Teologie și spațiu public. Studii și cercetări teologice contemporane*, Arad, Editura Universității Aurel Vlaicu, 2020.
- Jurcoi, Emanuel, „Idea și încercările lui Iacob Heraclide Despot de preluare a puterii în Moldova”, pp. 64-74, în coord. Doru Sinaci și Emil Arbonie, *Administrație Românească Arădeană Studii și comunicări din Banat – Crișana*, Vol XII, Arad, Vasile Goldiș University Press Arad, 2017.
- Lepădatu, Alexandru, „Notiță istorică”, în K. A. Romstorfer, *Cetatea Sucevei*, București, Editura Institutul de Arte Grafice Carol Gobl, 1913, p. XXXII.
- Luchian, O., Orty (1/4 tolary) moldavského kní ž ete Jakuba Despoty (1561-1563), în *Numismaticke Listy*, 35, 1980, 2, pp. 43-46.
- Marinescu C., Jacques Basilicos „«Le despote» Prince de Moldavie 1561-1563, ecrivain militaire” extras din *Melanges d’Histoire Generale*, II, Cluj, 1938.
- Motogna, Victor, „Documente noi privitoare la căderea lui Despot”, în *Revista Istorică*, An X, nr. 1-3, 1924, p. 26.
- Năstase, I.G., „Istoria moldovenească din Kronika Polska a lui Bielski”, în *Cercetări Istorice*, 1, 1925, p. 139
- Olteanu, Ștefan, Un manuscris necunoscut al lucrării lui Despot-Vodă „De Arte militari”, în *Studii*, XXIII/5 (1970), pp. 955-963.
- Oberländer – Târnoveanu, Ernest, „Zlotul românesc sau moldovenesc – o monedă de calcul de tradiție bizantino-balcanică din Moldova secolelor XV-XVI”, în *Cercetări numismatice*, nr. VIII, 2002, p. 232
- Papacostea Șerban, „Moldova în Epoca Reformei, Contribuție la istoria societății moldovenești în veacul al XVI-lea”, p. 75, în *Studii. Revistă de Istorie*, nr. 4, Anul XI, Editura Academiei, 1958.
- Papacostea, Șerban, „Diaconul sîrb Dimitrie și penetrația reformei în Moldova”, Extras din *Romanoslavica*, 15, 1967.
- Petrescu, G.Z., „În jurul unei presupuse otrăviri a lui Alexandru Lăpușneanu, Un medic reformator... aventurier”, în *Revista Științelor Medicale*, Extras Nr. 3, martie 1928, București, Editura Cultura, 1928, p. 6.
- Pippidi, Andrei, „Două portrete românești în Malta”, p. 182, în Paul Cernovodeanu și alții,

- Studii și materiale de Istorie Medie*, vol. XVIII, Brăila, Istros, 2000, pp. 173-188
- Poenaru, Bordea, Gh., Ocheșeanu, R., „Un taler de la Despot-Vodă”, în *BSNR*, 80-85, 1896-1991, p. 134-139, pp. 155-159.
- Ptaszynsky, Maciej, „The Polish-Lithuanian Commonwealth”, în Howard Louthan, Graeme Murdock, *A Companion to the Reformation in Central Europe*, Leiden, Editura Brill, 2005, p. 54.
- Pungă, Gheorghe, „Cu privire la arborele genealogic al lui Despot-Vodă”, în *Arhiva genealogică*, II (VII)/3-4 (1995), p. 25.
- Pungă, Gheorghe, „Contribuții la relațiile Țării Moldovei cu Polonia în vremea lui Despot Vodă”, în *Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași*, Iași, 1986.
- Szegedi, Edit, Reforma în Transilvania. Constituirea identităților confesionale, în Pop Ioan Aurel, Thomas Magyar András (coord.), *Istoria Transilvaniei*, II, pp. 113-114.
- Știrbu, Constanța, Petolescu Carmen-Maria, Stancu Paraschiva, „Un tezaur din sec. al XVI-lea descoperit în satul Buhăeni, com. Andrieșeni, jud. Iași”, în coord. Dr. Florian Georgescu & Constanța Știrbu, *Cercetări Numismatice*, I, seria Muzeul de Istorie al României, București, 1978.
- Țabrea, Ilie, „Monedele lui Despot-Vodă în lumina ultimelor cercetări”, în *SCN*, vol. V, București, Editura Academiei Române, 1971, pp. 164-165.
- Vlăsceanu, Lazăr, „Familii și relații de rudenie”, în volumul *Sociologie*, București, Editura Polirom, 2011, p. 646.
- Wengert, Timothy J., „The Rhetorical Paul: Philip Melanchthon’s Interpretation of the Pauline Epistles”, in R. Ward Holder, *A Companion to Paul in the Reformation*, Leiden, Koninklijke Brill, 2009.
- Winthrop, S. Hudson, “Democratic Freedom and Religious Faith in the Reformed Tradition,” în *Church History* 15, no. 03, 1946, p. 181.
- Woodruff Jennifer Tait and Hilmar M. Pabel, “Erasmus in context: How he stacked up against other reformers,” în *Christian History Magazine*, Issue 145, p. 21.
- Wotschke, Stanislau, „Ostrog ein Schutzherr der grosspolnischen evangelischen Kirche”, în *Zeitschrift der historischen Gesellschaft*, Posen, 1907.
- Zahariuc, Petronel, „Învățămintul în Moldova secolele XVI-XVII”, în coord. Gheorghe Iacob și Alexandru Florin Platon, *Istoria Universității din Iași*, Iași, Editura Universității din

Iași, 2010, pp. 47-58.

Zwecker, Carol, Oberländer Târnoveanu, Ernest, „Un nou taler moldovenesc emis în anul 1562 de către Despot-Vodă”, în *Cercetări numismatice* VIII, București, Editura Nereamia Napocae, 2002, pp. 247-251.

Surse internet

<https://ziarulnatiunea.ro/2016/12/27/coroana-lui-despot-voda-in-tezaurul-imperial-de-la-hofburg-austria/>, accesat azi 14 aprilie 2022.

http://www.tvl.ro/bruxelles/ob_palatul_regal.html, accesat azi 14 noiembrie 2016.

<https://www.brussels.be/artdet.cfm/4094>, accesat azi 12 noiembrie 2016.

<https://www.infotour.ro/ghid-turistic/palate-si-castele/palatul-christiansborg-din-copenhaga-8159>, accesat azi 28 iunie 2017.

http://familypedia.wikia.com/wiki/K%C3%B6nigsberg#cite_ref-0, astăzi 16 noiembrie 2016.

Diac. Vasile Demciuc, Sfârșitul-unei-domnii-umaniste-în-Moldova, în Ziarul Lumina din 02 August 2008, <http://ziarullumina.ro/sfarsitul-unei-domnii-umaniste-in-moldova-54954.html>, azi 27 octombrie 2015.

G. Kawerau, Aurifaber, (Goldschmidt), Andreas,

[http://www.ccel.org/ccel/schaff/encyc01.html?term=Aurifaber,%20\(Goldschmid\),%20Andreas](http://www.ccel.org/ccel/schaff/encyc01.html?term=Aurifaber,%20(Goldschmid),%20Andreas), accesat azi 14 noiembrie 2017.

https://koaha.org/wiki/Universit%C3%A0_di_K%C3%B6nigsberg, accesat astăzi 1 martie 2022.

<https://web.archive.org/web/20120711070803/http://www.teutonic.altervista.org/14/15.html>, accesat astăzi 1 martie 2022.

http://wiki.answers.com/de/Margarete_von_Kunheim, accesat azi 13 noiembrie 2017.

Jack Repcheck, Copernicus' Secret: How the Scientific Revolution Began (New York: Simon&Schuster, 2007),

<https://books.google.ro/books?id=bAYoZkRQwpYC&pg=PT112&lpg=PT112&dq=Feldkirch,+Rhaetia&source=bl&ots=Xyl3nmdcAM&sig=3-vPO4tLmqiq48WAUuxSf7xqQNE&hl=ro&sa=X&ved=0ahUKEwi93Ek94svZAhVDVhQKHbQcD4gQ6AEIJAA#v=onepage&q=Feldkirch%2C%20Rhaetia&f=false>

Elena Gutic, Octav Gutic - Locuri și Legende - Din legendele Dorohoiului - Ed. Sport- Turism, vezi <http://www.e-calauza.ro/index.php?afiseaza=legenda&id=417>, azi 15 aprilie 2017.

<https://cersipamantromanesc.wordpress.com/2015/01/13/ceremonialul-de-incoronare-a-domnitorilor-din-tara-romaneasca-si-moldova/>, accesat astăzi 4 iulie 2022.

Rev. Steve Martin, *Calvin on War*, <https://thelogcollege.wordpress.com/2024/01/17/calvin-on-war/>. Publicat pe: January 17, 2024, și David T. Crum, American Christianity, publicat pe 1/11/2024.

Fulford Andrew, *John Calvin and the Logic of Armed Resistance, Pt. 2*, online pe: <https://politicaltheology.com/john-calvin-and-the-logic-of-armed-resistance-pt-2-andrew-fulford/> accesat astăzi 8 septembrie 2024

Institutes IV.20.11., online pe: <https://ccel.org/ccel/calvin/institutes/institutes.iv.v.html>, accesat astăzi 8 septembrie 2024

Prayers for Peace in a Time of War, Compiled by the Bishop's Commission on Liturgy & Music Episcopal Diocese of Los Angeles, PDF pe <https://diocesela.org/wp-content/uploads/2022/03/Prayers-for-Peace.pdf>, accesat astăzi 5 septembrie 2024.

Post Alex, *Martin Luther on the doctrine of Just War*, IDE Symposium: The Just War Doctrine, May 20, 2016, p. 1. În format PDF pe <https://lcmiside.org/wp-content/uploads/2016/05/3-Rev.-Alex-Post-Martin-Luther-on-the-doctrine-of-Just-War-.pdf>, accesat astăzi 8 septembrie 2024.